

## Népek zenéje

Aki az iskolai tankönyveknél jobban, tárgyyszerűbben ismeri történelmünk utóbbi egy-két évszázadát, tudja, hogy létkérdéseinket — a nagyhatalmi konstellációkkal összefüggésben — a szomszédosági kapcsolatok szövevénye hálózta át. Világosabban fogalmazva: kevés helyen éltek-élnek annyira egymásra utalt, egymásnak kölcsönösen kiszolgáltató, egymásra annyira gyanakvó és annyi bajt hozó szomszédok, mint éppen itt a Duna-táján. Nem csoda, ha a találkozás pillanatai szó szerint: múltó pillanatai voltak az időnek.

Nemigen lehetnek illúzióink, különösen nekünk nem. Hiszen az önámításoknak mi nem csupán a mámorát, de ismerjük a fonákját is. Ha e hovatovább véget érő század mérlegét ebből a szempontból őszintén megvonjuk, az eredmény igen lehangoló: a rövidebbet bizony mi húztuk. Az egyenleg ránk eső vesztesége szinte fölmérhetetlenül nagy. Gyötrelmes tényként lehet leszögezni: történelmünk XX. századi fordulói közül, messze felülmúlva valamennyi többi, az etnikumunkat ért csapás a legmegrázóbb.

Vajon észlelte-e Bartók a Duna-táji földmozgásokat, hogyan reagált azokra? A méltatások rendszerint a pozitív vonásokat szokták kiemelni. Bartók a magyar mellett, hangoztatják egyébként jogosan, fáradhatatlanul gyűjtötte a magyaréval egyenértékűnek tartott szomszéd népek, tágabban Kelet-Európa valamennyi népének zenéjét is. Az összekötő közös jegyeket, a népzenei kölcsönhatások folyamatosságát hangoztatta inkább. Mindezekből azután kézenfekvően, szinte logikusan következett a szélesebb értelmű konklúzió: a népek testvérré válását szolgáló magasztos eszme és annak követése.

Az egyoldalú interpretálás azonban újabb illúziókat ébreszthet. Olyan benyomást támaszthat, mintha éppen legjobbjaink nem vettek volna tudomást a valóság érdekesebb oldaláról. S mintha ma is elegendő lenne vallani a csakugyan magasztos eszméket, s a néptestvériség bővizű forrásai — varázsütésre — máris felbuzognának. Bartók nézetei ugyanis jóval árnyaltabbak voltak; felfogását a különféle oldalakról megtapasztalt „földszagú” kelet-európai valóság formálta.

A szomszédos népekhez, akárcsak a parasztsághoz, ugyancsak a zene felől közeledett, figyelmét azonban zenén túli megfontolások is mozgatták. „Kezdetől fogva — írta Kodály később — tisztában volt vele, hogy a szomszéd népek zenéjének ismerete nélkül a magyart sem ismerhetjük meg igazán. S mivel gyűjteményük kevés vagy semmi, ez a tennivaló is ránk vár.” Az egyik szlovák népdalgyűjtemény előszavában maga is azt írta: hamarosan rájött, „hogy pusztán a magyar anyag ismerete egyáltalán nem elégséges a tudományos vizsgálathoz, s hogy hozzá legalábbis a környező népek anyagának ismerete is elengedhetetlenül szükséges”. Ha jól értjük az idézett szövegeket, akkor Bartók azért fogott hozzá a gyűjtéshez, mert a szomszédokká lett népek dallamkincsének megismerése révén nem csupán egy másik nép, hanem a saját népe zenéjéhez (is) közelebb akart kerülni, azt akarta „igazán” megismerni; továbbá a tudományos komparatiztika akkor még meglehetősen szokatlan módszerének alkalmazásával kívánt tárgya legmélyére hatolni. Ezért kezdett gyűjteni szlovák népdalokat már 1906-tól, románokat pedig 1908-tól, Belényes környékéről kiindulva. S folytatta a munkát, amíg csak tehetette 1918-ig. Hasonló okokból utazott 1913 nyarán Észak-Afrikába, ahol igen nehéz körülmények között gyűjtött arab népzeneit. Ezért vette vizsgálat alá, főként a két háború között, a környező országokban publikált — ukrán, lengyel, cseh, bolgár, jugoszláv — nép-

Írásunk a „Bartók és századunk történelmi fordulói” című tanulmány egyik fejezete.

dalokat is. Még az Egyesült Államokban is a Parry-féle jugoszláv népzene gyűjtemény feldolgozására fordította idejének jó részét. Annak érdekében, hogy az egyes népek zenéjéhez közelebb férkőzzön, az európai nyelveket beszélő Bartók lelkesen tanulta a szlovákot, román, délszlávot, de elsajátított valamennyit az ukránok, bolgárok és a törökök nyelvéből is.

Azok a szomszéd népek persze, akiknél Bartók és Kodály (s hozzájuk csatlakozva Molnár) ténylegesen gyűjtőmunkát végeztek, a gyűjtés idején még nem voltak szomszédok, ezek a szlovák és román ajkú falvak az akkori ország határain belül helyezkedtek el (szomszédokká csak 1920 után lettek). Országlakó voltak („kézre estek”), sőt kezdetben a korszellemből fakadó körülményeknek is volt szerepük abban, hogy a gyűjtőszennvedély rájuk is szemet vetett. Még a háború utolsó évében kérte a kultuszminisztertől, hogy mentesítsék 5 évre a tanári teendőik ellátása alól: egész idejét folklórisztikai kutatásainak szeretné szentelni. Kérvényében már-már bántóan, a korabeli frazeológiának — talán a kérelemnek gondolva ezáltal nagyobb nyomtatékot adni — szokatlanul nagy eredményt tett. A népzene gyűjtésnek, írta, „éppen magyar nemzeti szempontból nagyon jelentékeny eredményét látjuk”, hiszen az eddig feltárt anyag arra utal, „hogy az újabb magyar dallamkincs a nemzetiségek egy részére” (szlovákokra és ruténekre) jelentős zenei hatást gyakorol. A románoknál általánosságban csak „itt-ott” észlelhető ez, ám a székelyekkel határos népesség körében igen nagy a magyar népzene hatása. A Mezőségben például „jóformán hangról hangra történő tömeges átvételeket állapíthatunk meg” — írta a kultuszminiszternek.

Két évvel később (1920), a kölcsönösen szabadjára engedett, állami rangra emelt sovén uszítások közepette már sokkal visszafogottabban fogalmazott. Egy sajtópolémiaiban azt vetette támadói szemére: „nem képesek megérteni, hogy a magyar népdal tanulmányozásához elengedhetetlenül szükséges a szomszéd népek népdalanyagának mentől behatóbb ismerete”. Hiszen a szomszédok népzenejét épp az átvételek miatt kezdte tanulmányozni, annak megállapítása érdekében, hogy mi mondható eredendően magyarnak.

A Bartók által követett kutatási céloknak persze volt egyéb tétje is. A század elején ugyanis körülöttünk, de még nálunk is az volt a közzelfogás — írja Népzene és a szomszéd népek zenéje című alapvető tanulmányában —, hogy a magyarnak gondolt népzene nem más, mint szláv és román szláv és román átvétel, eredeti magyar népzene tehát nincs. A vizsgálatok konklúzióját, írja a szigorú mércéjű szokott kutató, akkor is közzé tenné, ha az „nem kedvezett volna nekünk”. Most mégis nagyon örül, hogy a kép a gondoltnál is előnyösebb számunkra. Eredményeit a tudomány idővel módosíthatja ugyan, de abban bizonyosan nem tévedett, hogy „a magyar faj régi és új dallamanyaga magyar kultúrkinccs, olyan kultúrkinccs — zárja fejtegetéseit jogos önértzettel —, amit nem jelenlegi szomszédainktól vettük kölcsön, hanem amiből mi adtunk nekik”.

A népek népzeneje azonban egyéb okok miatt is izgatta. Értékelte az onnan kapott művészi inspirációkat. „Ha a dallamokat vizsgáljuk — írta 1928-ban (Magyar népzene és új magyar zene) —, Kelet-Európa zenéjében a dallamvezetésnek és a hangsoroknak hihetetlen változatosságát tapasztaljuk.” Másfél évtizeddel később a dallamok változatosságát a térség „népi sokféleségével” magyarázta. Ez az etnikai tarkaság pedig egyének és csoportok „önkéntes vagy kényszerű kivándorlása, kolonizálása”, a háborús pusztítások, hódítások következménye. „Köztudomású, írta, hogy Kelet-Európát (az oroszok, ukránok és lengyelek kivételével) főleg kis népek lakják, [...] az országhatárokon nincsenek áthatolhatatlan földrajzi akadályok. Egyes területeknek teljesen vegyes a lakossága... Ezek között a népek között a folyamatos érintkezés igen könnyű volt.” A dallamok „megszakítás nélkül” cserélődtek, nem csoda tehát, ha a „népek állandó érintkezése következtében a népzene legkülönbözőbb és legváltozatosabb formái” alakultak ki. Ez az oka annak, hogy a térség „népzeneje oly bámulatatosan gazdag népdaltípusokban és végeredményben népdalokban”.

Am amikor Bartók a volt országhatároknál jóval messzebbre néz, akkor sem szakítja ki magát eredeti környezetéből. A sokszínű Kelet-Európának — írta már a tengerentúlról — „Magyarország földrajzilag mintegy a középpontja”, sokféle nemzetiségével „az első világháború előtti időben valóságos kicsinyített képe volt”. Érthető, ha a zeneileg termékeny tarkaságban szerencsés körülmények teremtődtek ahhoz, hogy „a népdalkutatás és a népdalról fogant magasabb zeneművészet éppen Magyarországon virágzott fel oly bámulatos módon... Nem csoda, hogy éppen a kereszteződések középpontjában” álló ország muzikusai fordultak „nagy érdeklődéssel e bámulatos zenei kincs felé”. Ennek köszönhető „az autochton magyar zeneművészet” éppen úgy, akárcsak az új „tudományág, az összehasonlító népdalkutatás”. (Faji tisztaság a zenében. 1942; Népdalkutatás Kelet-Európában, 1943.)

Az összehasonlító népdalkutatást csakugyan komoly tudományágnak gondolta Bartók. A komparasztikában olyan új vizsgálati eljárást látott, amellyel a térség gazdag zeneanyagában módszeresen lehetne rendet teremteni. Ezzel kapcsolatban korát meghaladó merész elképzelések (ábrándok?) foglalkoztatták. Az akadémiaira való végleges áthelyezését követő évben (1935) a Prágai Magyar Hírlap azt írta egy interjú bevezetőjében: „Az a nagy jelentőségű munka, amelyet most a Magyar Tudományos Akadémia készít elő, tulajdonképpen csak első állomása egy még fontosabb, egész Kelet-Európa zenekultúrájára kiható munkának, amelynek végső célja Budapesten egy Kelet-európai Népzene Intézet megszervezése és fenntartása.” Az intézet Kelet-Európa „minden népének zeneanyagát” rendszerezné, „hogy így az összehasonlító zenetudomány segítségével megállapíthatóbbak legyenek azok a mély lelki és szellemi kapcsolatok, amelyek Kelet-Európa népeit egybefűzték”.

Tudjuk, a hivatalos Magyarország nemigen támogathatta a terveket, annál megértőbb visszhangot kaptak a korabeli magyar szellemi életben. Molnár Antal („a bartóki Mű nemcsak megtervezte, hanem meg is alkotta a közép-európai nemzetek lelki egységét”, művében a népiest „szociális szolidaritás, népi világtérzés váltja fel”), Szabó Dezső (aki éppen Bartók nyomán 1935-ben olyan független szervezet létrehozását javasolta volna Pesten, ahol a magyar és összes kelet-európai népek „politikai, gazdasági, szociológiai, tudományos, irodalmi és művészi kitűnőségei” állandó parlamentet létesítve, a népek összefogásának módozatait munkálták volna ki), Németh László („itt az ideje, hogy megismerjük tejtestvéreinket, akikkel egy sors száraz emléjét szoptuk”), Olt Károly („a legsürgősebb feladatnak látszik egy olyan intézménynek a megteremtése, amely kizárólag tudományos szempontokból foglalkozik Kelet-Európa kérdéseivel”), Lükő Gábor („Kelet-Európa koncepcióját Ady művészi látása mellett elsősorban Bartók tudományos munkájának köszönhetjük”), Balogh Edgár — és sorolhatnánk a neveket, akik szűkebb vagy tágabb értelmezésben ugyan, de a bartóki ideát gondolták tovább. (Gál István: Bartóktól Radnótiig, 1973.) Szomorú kötelesség beismerni: a Bibó István vezette Kelet-Európai Intézet igen rövid működési korszakától eltékelve, mindmáig adósai vagyunk Bartóknak.

Tudományos tevékenységét az újszerű megoldások keresése mellett a tárgyilagosságra való törekvés jellemezte. Délszláv ismerősének írta 1934-ben: „Elhíheti, hogy semmiféle sovén elfogultság nem vezetett és nem is fog vezetni tanulmányaimban, hanem csupán az igazság keresése az emberileg lehető legnagyobb tárgyilagossággal.” Nem ezt bizonyítja-e, írta, hogy újabb munkájában részrehajlás nélkül feltárta: a magyar népdalok 38%-a idegen, többségében „tót” eredetű, ellenben a „tót” anyagból csupán 20% mondható magyarnak. Minden egyes falunak nem lehet „tösgyökeresen eltérő” zenéje, hiszen az emberek — akármilyen nyelvet beszélnek is — „érintkeznek egymással, hatnak egymásra. Ezeket a kölcsönhatásokat kell nekünk kutatóknak a legnagyobb tárgyilagossággal kibogozni” — adott jótanácsot Vinkó Zganečeknek, s mondott egyben kritikát is erősen elfogult munkásságáról.

Veszedelemesnek a nacionalizmus szélsőséges válfaját tartotta, ezért is ítélte el a tudománytorzító ultranacionalizmust. „Ha a zenei folklóre nagy hálával tartozott is a nacionalizmusnak, ma az ultranacionalizmus annyit árt neki, hogy ez a kár sokszorososan meghaladja amazt a hasznot” — írta 1937-ben. Ha dolgozunk, nem

hallgathatunk nemzeti érzéseinkre. Az ember persze tökéletlen teremtmény, gyakran rabja érzéseinek. „És éppen az anyanyelvvel és a hazai dolgokkal kapcsolatos érzések a legösztönszerűbbek, a legerősebbek — állapította meg —. De az igazi kutatóban okvetlenül legyen annyi lelkielő, hogy ezeket az érzéseket, ahol kell, megfékezze és visszaszorítsa.” (A népdalkutatás és nacionalizmus.)

Tudta persze, hogy a népzenei kutatásokban a legnagyobb tárgyilagosság sem hozhat minden népre egyformán kedvező eredményt. „Az ilyen »kedvezőtlen« megállapítások (azonban) sem az alacsonyabbrendűség érzésére nem adnak okot, sem pedig arra nem alkalmasak, hogy politikailag kiaknázzák őket.” Mert „ahol a politika kezdődik, ott megszűnik a művészet és tudomány, megszűnik a jog és belátás” — összegezte nem éppen hízelgő nézeteit a politikáról is.

Az ultranacionalizmus ártó szellemét, érthetően, először a honi szittyák zúditották rá, de nem kímélték Bartókot a szomszédaink sem. Még az első háború előtt (1913) igen otrombán támadt egyik népzeneből táplálkozó művére a kritika. Furcsa fintora a sorsnak, hogy az első denúciáló a későbbi Bartók-könyvek írója, Haraszi Emil zenekritikus volt. „Csak azt szeretnők megtudni — írta kényes választékossággal —, vajon Bartók Béla, az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia professzora miért csapott fel zenei Scotus Viatornak? (a korabeli angol közvéleményt magyargyűlöltre hangoló R. W. Scaton-Watson újságíróról van szó — F. L.) Hát őt már semmiféle magyar muzsika nem érdekli? Cseh, oláh, tót és tudja Isten miféle zenének szegődött apostolává, csak éppen a magyart hagyta cserben” — vélte kritikusunk.

Az ellenforradalmi kurzus prominens lapjában (Nemzeti Ujság) az egyik „kolléga”-féle (a Zeneakadémia könyvtárosa) támadt rá 1920 májusában. Az ürügy: Bartóknak a Hunyad megyei román népzeneéről egyik német folyóiratban (Zeitschrift für Musikwissenschaft) utáncézelt tanulmánya volt. A rosszhiszemű vád szerint amikor kultúrfőlnyűnket akarjuk ország-világ előtt bizonyítani, semmi sem lehet károsabb, mint méltányló cikket írni a román zenekultúráról. Ráadásul Bartók olyan erdélyi területekről és népdalokról állítja, hogy román jellegűek, amelyek nem azok. A cikkíró nem átalotta „kútmérgezőnek”, „az ellenséggel cimborálónak”, „hazaárulónak” mondani Bartókot. A tanulmány közlése, sommázta nézeteit dr. Seireghy, „nemcsak hiba, hanem súlyos bűn volt”. Hubay Jenő igazgató is az „időszerűtlenséget”, az „elővigyázatlanságot”, s a „magyarság nemzeti érdekeit” emlegette — Bartókkal szemben.

Az igazsághoz tartozik, hogy a korabeli sajtó nemcsak a támadó, de a védelmező-visszavágó írásoknak is helyt adott. Az egyik lapban mindmáig ismeretlen tanárkolléga kelt védelmére, a Szózatban pedig az igazán illetékes testület, a Néprajzi Társaság és maga Bartók utasította vissza a vádak. A magyar etnográfusok szervezete jogosan hangoztatta: Bartók tanulmányában „nincsen semmi, ami a nemzeti érzést sértené, avagy ellenségeinknek hízelegne, sőt a nemzetiségeink elnyomásáról szóló vád cáfolatául alkalmas”. A „tárgyilag alapokat” nélkülözö rágalmazást elutasítva, „ellene, a tudományos munka szabadsága érdekében” is tiltakozott a társaság. Bartók pedig így fejezte be válaszát: „Ki a hazafiatlan? Az-e, aki a magyar népzene megismerése körül több mint egy évtized óta fáradságot nem ismer, vagy inkább az, aki ezt a munkát közönnnyel, sőt ellenségeskedéssel és hamis vádaskodással fogadja? Kérdem végül: aki tudatlanságból, rosszakaratból vagy félrevezetési szándékkal egy, a magyarság ügyét szolgáló cikkből a hazafiatlanság vádját meri kovácsolni, nem inkább az-e a »kútmérgező«?”

Akárcsak Magyarországon, akadt elv- és jó barátja az erdélyi és bukaresti román zenei életben is, mint például a hűséges belényesi Jon Busitia, aztán George Georgescu, Constantin Brailoiu és Octavian Beu Bukarestből. Még a monarchia szétesése előtt kiadták egyik román népdalokkal foglalkozó tanulmányát, a húszas évek közepén megkapta a „Bene Merenti” I. osztályú román érdemrendet, hangversenyt adott Bukarestben, többször tette ugyanezt a Romániához kapcsolt Erdélyben. Amíg tehetette, rengeteg időt szánt a román parasztzene összegyűjtésére, aztán

feldolgozására. Letörölhetetlen nyomai ott ragyognak művészetén (például Cantata profana). Zenei és emberi világában megkülönböztetett helye volt a románságnak.

Érthető, hogy sokat foglalkoztatta Bartókot a román—magyar jó viszony. Aggódott, mert vonzódott a román néphez, azt tervezte, hogy összegyűjti a román parasztnét is. És akárcsak kortársa, Ady, ő is szorongva figyelte Erdély sorsát. „Amit legjobban óhajtanék — írta már 1914 szeptemberében Jon Binau-nak Bukarestbe — az, hogy legalább közöttünk és Románia között maradjon fenn a béke.” A belényesi jóbarátnak még nyiltabban beszélt: „A ceterum censeoja pedig minden okoskodásomnak az, hogy: nekem minden mindegy, csak Romániával maradjunk barátságban, roppantul fájna nekem az én kedves Erdélyemnek szétválása.” „Sajnos . . . , nagyon borús a jövő” — írta 1915-ben.

Valósággal feldúlta a két ország között kirobbant háború, Erdélynek és népeinek pusztulása, Erdély veszélyeztetése. „Hogy fájt a szívem — írta —, mikor hallottam, hogy egész Fogaras népe stb. elhagyta otthonát a román hadsereggel. Vajon visszakerülnek ezek valaha, és ha igen, milyen állapotban? Gyűjthetek-e ott még valaha?” Persze nemcsak a fogarasi lakosság, de a székelyek sorsa is gyötörte. „Hogy sajnáltam (ti. a háborús szociáliságoknak kitett) csiki, gyergyói székelyeket — hiszen azt a földet is bejártam.”

A román—magyar viszony nem hagyta nyugodni, bizakodott: egyszer eljön majd a megbékélés ideje. 1917 nyarán Móricz Zsigmond egyik regényét (Az Isten háta mögött) „az eljövendő magyar—román barátság jelképe gyanánt” küldte Belényesre. „Ez a barátság ugyan egyelőre — Apponyi »áldásos« működése következtében — késik, de majd eljön ennek is az ideje, ha a hosszúszakállú öregek kivésztek, és a helyüket a mai fiatalság, a »Világ«, a »Nyugat« és a »Ma« emberei foglalják el” — írta jóhiszeműen.

Rövid levelet írt 1919 január legvégén — a gyulafehérvári román határozatok után — Busitianak Belényesre. Szorongva, félve kérdezi: „nagyon érdekelne, hogy az új világban hogyan alakul ki sorsuk; mi lesz a román—magyar barátsággal? És a román dalok gyűjtésével?”

Ezért csattant nagyobb a durva támadás, ami a 30-as években román részről érte. Igaz, nem ez volt az első. Kisebbszűrást kapott már 1914 tavaszán a bukaresti Sezatoarea című laptól: bihari gyűjteményét azzal vádolva, hogy az ottani népdalok egyrészt magyar eredetűnek minősítette. A támadással mit sem törődve, továbbra is hangoztatta, hogy az erdélyi román parasztnét jelentős, mintegy 25%-os magyar, főként székely népzenei hatás érte. A 30-as évekre azonban mind jobban felfuvalkodott a román sovinizmus, és sértette a zenei tárgyilagosság is. „Ez a tény (tudniillik a magyar hatás kimutatása) elegendő volt arra, írta Bartók 1937-ben, hogy engem bizonyos román publicisták a legkíméletlenebbül megtámadjanak. A támadásban nem is próbálkoztak ellenérvekkel: nyilván a románság elleni mérényletnek tekintették” a magyar hatás pusztá megemlítését is. „A támadók még azzal is megvádoltak, hogy ezt a »mérényletet« politikai okokból követtem el. Szerencsére — írta tovább Bartók — nem mindenütt találkozik az ember ezzel a betegesen elfajult érzékenységgel.” Mert például amiatt, hogy a szlovák és a magyar népzene anyaga 20, illetve 38%-ban kölcsönhatásokat tükröz, „tudomásom szerint sem Csehszlovákiában, sem Magyarországon senki sem háborodott fel”.

A személyes természetű gyalázkodásokon kívül sajnós volt más oka is annak, hogy a csüggesztő tények nyomán időnként kétségek támadjanak benne (bennük) a népek kölcsönös megbecsülésének mielőbbi eljövételéről. A budapesti eucharisztikus kongresszusra lopva átjött két csángót — írta Baselbe 1938 májusában — csak titokban tudta megénekelteni. Egyszerűen azért, mert a csángók, „a legkeletibb magyarok . . . , rettenetesen el vannak nyomva (nyelvileg és politikailag), de egyélesen különleges régies nyelvet őriztek meg. Éppen a románok hihetetlen elnyomása miatt lehetetlen őket Budapestre hozni”. Nem szabad szólni sem a felvételtől, sem a nevékről, mert „egyébként megtörténhetik, hogy a szegény ártatlan teremtéseket a román rendőrség a dutyiba dugja, csupán azért, mert itt az anyanyelvükön dalokat és meséket adtak elő. Szép világ, ugye?”

Nem járt szerencsével az erdélyi kolindagyűjtemény kiadása sem. Az anyagot Bartók 1922-ben ajánlotta fel a román államnak. A sajtó alá rendezett, előszóval, jegyzetekkel ellátott kéziratot, amint ezt a levelekből tudjuk, 1926-ban átadta a budapesti román követségnek. Kiadása azonban, a többszöri ígéretés ellenére, éven át késett. Végül is nem Bukarestben, hanem Bécsben, a Bartók-művek kiadójánál (Universal) látott napvilágot 1935-ben.

Hasonló sorsa lett a közel egyidejűleg átadott szlovák gyűjteménynek. Ismeretes, a magyar és a román után legnagyobb gyűjtése a szlovák népdalokból volt. A történelmi Magyarország számos felvidéki faluját bejárta, szlovákul is megtanult. A Felvidékhez, illetve 1920 után Szlovákiához azonban a népzenei élményeken túl igen erős személyes kapcsok is kötődtek. Pozsonyban végezte középiskoláit, édesanyja a trianoni döntés után hosszú éveken át ott maradt. Második felesége (Pásztor Ditta) Rimaszombatból származott, Pozsonyban élt és működött egyik igen kedves tanítványa, Albrecht Sándor, közöttük a háború után igen szoros baráti kapcsolat létesült.

Szlovák népdalgűjteményét, a viaszhengerekkel együtt, már a húszas évek közepén átadta a Matica Slovenskanak. Nincs szükség arra, hogy a levelek alapján pontosan követhető gyűjtemény sorsáról hírt adjunk, arról a megalázó szószegés-sorozatról, ahogyan a Matica az eredeti szerződésben, majd az újabb alkuk során évről évre készített pótszerződésekben a kiadásra vonatkozó kötelezettségeit sorra felrúgta. „Azok az átkozottak — írta például 1937-ben a „maticásokról” — továbbra sem csinálnak semmit, sőt — a legfelháborítóbb nemtörődomséggel viseltetnek.” Most is fogadkozik: perre viszi az ügyet. Rá azonban mégis az a jellemzőbb, hogy a nyilvánvaló okok ellenére sem tudta elszánni magát a keményebb lépésekre. Bennünk a keserű görcsök attól oldódhatnak, hogy a Szlovák Tudományos Akadémia 1959-ben elkezdte kiadni a Bartók-gűjteményt.

Megleپő konfliktusa támadt Jugoszláviával. Vinko Zganecnek, aki a muraközi délszláv, pontosabban: délszlávnak vélt népdalokból publikált könyvét megküldte, viszonzásul Bartók a magyar népdalokról szóló kiadványát tette postára 1934. október 27-én. (Mondandóit külön levélben foglalta.) November 7-én azonban ezt írta Zganecnek: „Az Önnek küldött füzet visszaérkezett a jugoszláv határról azzal a megjegyzéssel, hogy »Zabranjeno, interdite«! Nem hinném, hogy a határör elolvasta volna a füzetet, inkább úgy látszik, hogy szellemi határzárát létesítettek.” Hozzátehetjük: a Duna-völgyi népek legújabb történetében, sajnos, nem először és nem utoljára.

Szomorú és leverő tények ezek; csakugyan disszonáns hangjai a népek itteni „népzenéjének” (bár szerzőjük nem maga a nép volt). Balgaság lenne arra gondolni, hogy a „felcsattanó szitok szavát” épp a disszonanciával megáldott és megvert Bartók nem hallotta, nem akarta volna meghallani. A riasztó árnyak ugyanakkor arra is jók talán, hogy még jobban kiemeljék a bartóki koncepció jelentőségét. Oka lehetett rá, hogy éppen egyik román ismerősének fogalmazta meg az annyiszor idézett „hitvallását” (1931). „Az én igazi vezéreszmém azonban, amelynek mióta csak mint zeneszerző magamra találtam, tökéletesen tudatában vagyok: a népek testvérré válásának eszméje.” Csak a szokványos idézések módszerét követve szakítottuk félbe a mondandót, az eredeti szövegben ugyanis így kerekedik ki a gondolat: „a testvérré válásé minden háborúság és minden viszály ellenére”. Azok ellenére is tehát, amiket neki — nekünk, másoknak és mindenkinek — esetenként észbontó helyzetekben kellett és kell megélni, túlélni.

Az eszme persze nem egészen eredeti, forrása, úgy látszik, Ady Endre lehetett. Amikor belényesi — megint csak román — barátjának 1912-ben Ady-kötetet küldött (Az Illés szekerén), a könyvet kommentálva írta: Petöfi és Arany után ő a legkiválóbb költőnk. Egyik versében azt „mondja Ady, hogy magyaroknak, románoknak és szlávoknak össze kell tartaniok ebben az országban, mert hiszen mindannyian testvérek az elnyomatásban. Soha sem volt még költőnk, akinek lett volna bátorsága hasonlót megírni”.

Harminc évvel később, utolsó tanulmánya befejező soraiban újra fogalmazza idevágó gondolatait. Ismét hitet tesz a népek népzeneje, a gyűlölködés hangzavara alatt mégis csak összehangzó békességes parasztvilág és a népzeneben rejtőzködő jelképes, de követhető modell: az egyetemes emberség, a humánus dallama mellett. Most, amikor Kelet-Európa kis népei — írta 1943-ban — „felsőbb parancsra egymást ölik, mikor olyasformának látszik az ottani világ, mintha különféle nemzetiségek egymást egy kanál vízbe akarnák fojtani, talán időszerű rámutatni arra, hogy a parasztságban ádáz gyűlölködésnek más népek iránt nyoma sincs, és soha nem is volt.” Tanulmánya utolsó mondatában arra int: „A parasztság (mondhatni: a népek) közt békesség uralkodik, gyűlölködést más fajtajúak ellen csak felsőbb körök árasztanak.”

Bartók persze nem valamely elvont és elvonatkoztatott néptestvériségről ábrándozott, ahogyan ezt az idézetek alapján gondolni lehetne. Néptestvérisége a néphez és a népekhez kötődött, az egyenrangúak, az önállóak „interetnikus”, a népkaraktert tisztelőik világát akarta volna megteremteni. Jobban kellene figyelniünk ez esetben is a szövegek környezetére. „Az én zeneszerzői munkásságom — írta még az emlegetett levélben — épp mert e háromféle (magyar, román, szlovák) forrásból fakadt, voltaképpen annak az integritásgondolatnak megtestesüléseként fogható fel, melyet ma Magyarországon annyira hangoztatnak.” Láthattuk, a saját példájára s a korabeli magyar szellemi élet legjobbjai által hangoztatott nézetekre joggal és jogos büszkeséggel hivatkozhatott. Mint ahogy okkal írta román ismerősének azt is: „Természetesen ezt nem azért írom Önnek, hogy ennek hangot adjon és Ön bizonyára óvakodni is fog ettől, hiszen ilyesmi nem való román sajtóba. Csak úgy említem meg, mint lehetséges szempontot, melyet kb. 10 éve ismertem fel, amikor a mi sovínisztáink a leghevesebben támadtak engem állítólagos zenei Scotus Viator-ságom miatt.”

A „szövegekörnyezethez” tartozik az is: a néptestvériséget valló Bartók ugyanabban a levélben tiltakozott, hogy őt „compositorul roman”-nak nevezzék. „Felfogásom a következő: magyar zeneszerzőnek tartom magam” — szögezte le félreérthetetlenül. A román parasztszene által ihletett „darabjaim” alapján „épp oly kevésbé tekinthetnek engem román zeneszerzőnek, mint ahogyan Brahms, Schubert és Debussy sem nevezhető magyar, ill. spanyol zeneszerzőknek magyaros, illetve spanyolos tematikát feldolgozó eredeti szerzemények alapján. Önök vagy más tudósok — nézetem szerint — helyesebben tennék, ha mellőznék ezt a megjelölést.” Hiszen, tette hozzá, ilyen alapon akár szlovák zeneszerzőnek is nevezhetnék őt.

Bizonyos, hogy a néptestvériségről vallott felfogásában fontos helye volt magyarságtudatának — amint erre az emlegetett eszmefuttatásban is utalt: „Ezt az eszmét (tudniillik a néptestvériséget) igyekszem — amennyire erőmtől telik — szolgálni; ezért nem vonom ki magam semmiféle hatás alól, eredjen az szlovák, román, arab vagy bármiféle más forrásból. *Csak tisztá, friss és egészséges legyen a forrás!* Az én — mondjuk — földrajzi helyzetem következtében a magyar forrás van hozzám a legközelebb, ezért műveimben a magyar hatás a legerősebb. Hogy mármost a stílusom — a különböző forrásoktól függetlenül — vajon *magyar jellegű-e vagy sem (és minden ezen múlik)*, azt másoknak kell megítélniük. *En mindenestire úgy érzem, hogy ez megvan benne. Hiszen jellegnek és környezetnek valamiképpen összhangban kell állnia.*” (Kiemelve itt.)

Bartók kultúrákban és népekben (etnikumokban) szemlélte a világot; a létezés egyetemes gondoljai gyötörték. Gondolkodásának kiindulópontja — és a visszatérés állomása is — a magyarság volt. Utak azonban a zenei és nem zenei magyar központúságból több irányba vezettek. Felfogása egyszerre volt zárt és nyitott. Tárgyát egyszerre közelítette belülről és kívülről. Magyarságszemlélete mindig tágas horizontra, a népek népzenejére, egész Kelet-Európára tekintett.